

skapas en yttre och för menigheten klart åskådlig yttre ram kring gudstjänsten.

Ett altare av ordinär storlek kan lämpligen variera antalet ljus på följande sätt:

stora högtidsdagar (jul, påsk, pingst, nyår)	6 ljus
mindre högtidsdagar	4 »
vanliga söndagar	2 »

På stora altaren, t. ex. våra domkyrkor kan detta antal t. o. m. fördubblas. I Lunds domkyrka uppställas på de större högtiderna 12 ljus ordnade i två rader, den främre raden lägre, vilket ger en vacker verkan.

Den lutherska seden med två ljus och krucifix på altaret avviker från den reformerta med två ljus och ett kors i mitten. Slutligen kan det erinras om, att i Danmarks kyrka är den lutherska principen i lag fastställd och någon avvikelse i antalet ljus är icke tillåten.

Bengt Cnattingius.

Gudstjänstlivet i Jerusalem vid slutet av 4:de århundradet.

I. De heliga platserna.

Allt sedan kejsar Konstantins tid, då förföljelserna togo slut och de kristne fritt och obundet kunde röra sig, har intresset för det Heliga landet fångat de frommas sinnen och en jämn ström av kristna pilgrimer besökt de heliga orterna. Ja, redan från tiden före Konstantins seger äga vi vittnesbörd om huru längtan till Österlandet drev människor att utstå de med en vallfart till Palestina förenade farorna och vedermödorna. Evsebius berättar, att redan före 311 kristna från alla världens håll och kanter kommo till Jerusalem för att genom anblicken av den förstörda staden övertyga sig om uppfyllelsen av de gammaltestamentliga profetiorna och för att på Oljoberget eller i Födelsegrottan i Betlehem förrätta sin andakt. (RE. VII, 49, 56).

Denna längtan till de heliga platserna är ju mycket naturlig. Vilken plats på jorden kan för en kristen mäta sig i betydelse med det lilla landet omkring Jordanens stränder, som världens Frälsare täcktes åt sig utvälja till skådeplats för det största drama historien känner. Snart sagt varje tumsbredd av marken därborta är ju helgad av hans fötter, och de flesta orterna bevara något minne från hans jordeliv.

Men även om hela Palestina, ja alla den Heliga Skrifts länder och orter förmå sätta den kristna fantasien i livlig rörelse, så

är det dock Jerusalem, »den store konungens stad», som mer än någon annan plas sätter den kristnes hjärta i brand. Där har världens Frälsare lidit döden till försoning av världens synd. Där har korset, om vilket den kristne kan sjunga »O Crux ave, spes unica», rests på Golgata berg. Där har uppståndelsens sol den första påskmorgonen strålat ned och skingrat långfredagens mörker. Vore Jerusalem blott en enda ruinhög — den kristne kunde i alla fall i andanom se dess storhet och måste med psalmisten utbrista: »Stor är Herren och högt lovad, i vår Guds stad, på sitt heliga berg. Skönt höjer det sig, hela jordens fröjd, berget Sion längst uppe i norr, den store konungens stad» (Ps. 48:2,3).

De flesta av de fromma pilgrimer som besökt det Heliga landet känna vi ej. De ha ej lämnat något minnesmärke efter sig. Somliga återigen ha på ena eller andra sättet rest någon minnesstod över sin pilgrimsfärd som trotsat tidens stormar. Dit hör först och främst kejsar Konstantins egen moder, kejsarinnan Helena, som vid hög ålder omkring år 325 vallfärdade till Jerusalem och där enligt en senare legend, känd först genom Rufinus (död 410), fann Frälsarens kors. Det var till minne av denna händelse som Korsmässan om våren firades (Inventio crucis, den 3 maj). Helenas besök bildar emellertid oberoende av legendens senare utsmyckningar en viktig händelse i Jerusalems historia. Det var väl väsentligen hon som riktade Konstantins intresse dit och hon eggade honom till hans storartade tempelbyggnader på de heliga platserna, främst Gravkyrkan på Golgata, men också andra såsom Födelsekyrkan i Betlehem och Eleonakyrkan på Oljoberget (cf. Bludau, s. 121), vilken sistnämnda kyrka var byggd till förhärlikande av Frälsarens himmelsfärd. Överhuvud går Jerusalem från och med Konstantin en ny storhetstid till mötes. Efter Jerusalems förstöring genom romarna år 70 hade staden legat öde i ungefär 60 år. Kejsar Hadrianus hade emellertid på 130-talet på stadens ruiner grundat en romersk koloni, som fick namnet Aelia capitolina och som det vid dödsstraff var varje jude eller judekristen förbjudet att beträda. Hedniska tempel stodo på den heliga marken. På själva Golgata reste sig ett tempel till Venus. En hedningkristen församling fanns dock och staden synes alltsedan år 135 varit biskopssäte. Konstantin visade staden en utomordentlig välvilja, som främst yttrade sig i hans förut antydda byggnadsverksamhet, till vilken vi snart återkomma. Jerusalem blev åter en kristen samlingspunkt av det största intresse och ett andligt centrum av utomordentlig betydelse, icke minst genom de talrika pilgrimerna, som när de återvänt hem självklart berättade vad de hört och sett i det Heliga landet och icke voro sena att taga efter vad de där lärt. Mer än en gång kommer man vid ett studium av gudstjänstlivets historia tillbaka till Jerusalem såsom den yttersta utgångspunkten för kristna seder och bruk. Självva marken i och omkring Jerusalem inbjöd ju direkt till en rikare utgestaltning av de gudstjänstliga formerna än på andra ställen genom de talrika

minnen särskilt från Frälsarens lidande som voro förknippade med de särskilda platserna.

Bland de tidigare kristna Jerusalemspilgrimerna finnes det en, som fastän hon icke är på långt när så berömd och känd som kejsarinnan Helena, likväl över sin pilgrimsfärd rest ett minnesmärke, som trots dess yttre anspråkslöshet likväl kan påräkna ett intresse från vår sida större än det vi till äventyrs kunna hysa för kejsarmodern. Det är en västerländsk nunna, som i slutet av 300-talet företog en flerårig resa i de bibliska länderna, under vilken hon särskilt ägnade sin uppmärksamhet åt Jerusalem. Till abedissan och systrarne där hemma i klostret skrev hon en reseberättelse, som är av oskattbart värde just därför att författarinnan särskilt utförligt dröjer vid gudstjänstlivet i den heliga staden och ger oss en synnerligen levande och konkret bild av det samma. Ingen enda plats i kristenheten äger från så gammal tid en lika utförlig och målade bild av sitt gudstjänstliv.

Vem var då denna nunna? Vi veta icke mycket om hennes person. Icke ens hennes namn känna vi med säkerhet. Hennes skrift upptäcktes först år 1884 i ett bibliotek i Arezzo. Av den lycklige finnaren, bibliotekarien J. F. Gamurrini, utgavs berättelsen år 1887 under titeln »S. Silviae Aquitanae Peregrinatio ad loca sancta» (Den heliga Silvias från Akvitanien pilgrimsfärd till de heliga orterna). Utgivaren hade menat sig kunna identifiera författarinnan med en syster till en viss Rufinus, förmyndare för och minister hos kejsar Arkadius, vars namn skulle vara Silvia och hemland Akvitanien, d. v. s. sydvästra Frankrike. Detta försök till lösning av frågan om författarskapet har emellertid sedermera visat sig fullständigt omöjligt. Vad författarinnan hette — Silvia hette hon icke. Likväl torde skriften alltjämt komma att få gå under det mindre korrekta namnet Peregrinatio Silviae eller Silvias pilgrimsfärd.

År 1903 framlade en framstående liturgisk forskare, M. Férotin, det sannolikaste av de hittills framkomna försöken till lösning av författarefrågan. I ett brev som en spansk abbot, Valerius (död 695) har efterlämnat, omtalar han en nunna, som i en tid då kristendomen i Spanien ännu var i sin begynnelse, företog en lång pilgrimsresa till det Heliga landet. Han beskriver därefter mycket utförligt hennes resa på ett sätt som gör det högst sannolikt att han haft Silvias pilgrimsfärd framför sig. Författarinnan till vår skrift skulle alltså ha varit den av Valerius omtalade nunnan, vars namn enligt brevet var Etheria. Bokens titel bör alltså vara Etherias pilgrimsfärd och författarinnans hemvist bör sökas i nordvästra Spanien.

Vad vi i övrigt veta om författarinnans person är endast sådant som vi kunna sluta oss till av hennes skrift.

Att hon varit av förnäm härkomst synes framgå av den artighet, med vilken de romerska myndigheterna bemöta henne. När hon t. ex. en gång skall färdas genom en farlig trakt, får hon en av-

delning soldater till sitt beskydd. Att hon ock ägde en för sin tids förhållanden relativt hög bildning synes vara obestridligt. Så tyckes hon t. ex. icke ha varit alldeles okunnig i grekiska, ett vid den tiden förvisso ganska sällsynt förhållande. Särskilt på ett område ådagalägger hon emellertid icke föraktliga kunskaper, nämligen i den Heliga Skrift. Bibeln är ock bokstavligen hennes resehandbok: Det är de i Bibeln omtalade orterna som hon besöker. Och överallt låter hon det ställe i bibeln för sig föreläsas, där den besökta platsen omtalas. Det är dock icke något bibel- arkeologiskt studieintresse, som driver henne utan det fromma historiska sinnet hos en bildad bibelläsare.

Vår pilgrim besitter tydligen en ganska ovanlig iakttagelseförmåga, fastän hennes fromma nit får förleda henne att ofta okritiskt lita på legender av mycket tvivelaktig sanningshalt. Dock vaknar under stundom hennes kritiska sinne, så att hon vid anförandet av något särskilt otroligt kan börja med ett »man berättar» eller »man säger». Hon kallar sig själv tämligen nyfiken och det torde nog icke alltid varit så lätt att tillfredsställa hennes kunskapsörst.

Det är under ett längre uppehåll i Konstantinopel, som hon sammanskriver sin berättelse om vad hon sett. Hennes framställning är enkel, men åskådlig. Det naiva sätt, på vilket hon berättar och den trohjärtade oskuld som talar ur hennes ord ha något i hög grad tilldragande och vinnande över sig.

Liksom oenighet rått om författarinnans person, så har ock frågan om tiden för hennes pilgrimsfärd varit olika besvarad. Den förste utgivaren trodde sig på grunder, för vilka vi icke här kunna redogöra, kunna bestämma tiden till slutet av 300-talet (närmare bestämt mellan åren 381—388). Emellertid har en annan lärd, K. Meister, försökt att bevisa, att skriften måste härstamma från mitten av 500-talet (mellan 533—540). Ehuru Meisters mening i början fick åtskilliga anhängare, synes forskningen dock alltmera giva den äldre uppfattningen rätt. Vi torde därför, så länge intet nytt material till frågans bedömande framkommer, få anse som det sannolikaste, att resan företogs mot slutet av det fjärde århundradet (omkring 390).

För att förstå vad denna Silvia — som vi fortsätta att kalla henne — kan ha att förtälja om vad hon såg av gudstjänstlivet på de heliga platserna, måste vi emellertid först ägna en stunds uppmärksamhet åt Jerusalems topografi och kejsar Konstantins förut omtalade byggnadsverksamhet därstädes.

Den centrala samlingspunkten i Jerusalems gudstjänstliv, sådant det beskrives av Silvia, bildar den Heliga Gravens kyrka. Vår kunskap om denna vilar väsentligen på Evsebii beskrivning i hans levnadsteckning över kejsar Konstantin. På flere punkter kan hans redogörelse emellertid fullständigas just genom Silvias berättelse. Evsebius förtäljer, huru platsen, där den Heliga Graven var belägen, när Konstantin år 326 gav befallning om den nya kyrkans uppförande, var övertäckt med grus. Detta doldes i sin

tur av en stenläggning, på vilken det förut omtalade Venus-tempel var uppfört. På kejsarens befallning förstördes detta tempel och dess avgudabilder och sten och grus bortfördes från den heliga platsen såsom orent på grund av den hedniska kulten. När man nådde klippgrunden under gruset, fann man den urholkning, i vilken Jesu kropp vilat. Här reste sig nu snart den utomordentligt präktiga och dyrbara gravkyrkan, som blev färdig till invigning år 336.

Var låg då Kristi grav?

Enligt den av Konstantin följda traditionen var denna heliga plats belägen i stadens nordvästra del, ett par, tre hundra meter söder om (sålunda innanför) den nuvarande stadsmuren. Naturligtvis har emellertid traditionens riktighet på denna punkt som så ofta annars betvivlats. Särskilt har man fäst sig vid att Golgata enligt Nya Testamentets vittnesbörd låg utanför stadsmuren. I Joh. ev. 19:20 heter det, att »det ställe, där Jesus var korsfäst låg nära staden» och Ebr. 13:12 säger uttryckligen, att det var »utanför stadsporten som Jesus utstod sitt lidande». Den av traditionen utpekade platsen ligger ju innanför stadsmuren och kan sålunda ej vara den rätta, menar man. Detta, det starkaste skälet mot traditionens riktighet har dock numera förlorat sin beviskraft, sedan stadsmurens utsträckning i äldre tider blivit klarlagd. Den äldsta — den »första» — muren sträckte sig på stadens norra sida nästan rakt i öster—väster ungefär en halv kilometer söder om den nuvarande muren. Norr om denna första mur uppväxte dock småningom en ny stadsdel och bland de åtgärder till Jerusalems försvar, som vidtogos av konung Hiskia (c:a 720—690), finna vi ock uppförandet av en mur omkring denna nya stadsdel. Denna, den s. k. andra muren, sträckte sig i en båge från den gamla stadens nordvästra till dess nordöstra hörn och gick i stort sett ungefär mitt emellan den äldsta och den nuvarande muren. Den sista (»tredje») muren på stadens norra sida med samma sträckning som den nuvarande muren, påbörjades först under Agrippa I (c:a år 40 e. Kr.). Det var sålunda den andra muren, som på vår Frälsares tid utgjorde Jerusalems gräns åt norr. Denna mur gick emellertid ungefär ett femtiotal meter söder om den konstantinska kyrkan. På Jesu tid låg alltså den av traditionen som Golgata utpekade platsen »utanför stadsporten» men ändå »nära staden».

Under sådana förhållanden torde ingen anledning finnas att misstro traditionen, i all synnerhet som det av Evsebius' berättelse tydligt framgår att på hans tid icke den minsta tvekan förefanns i den jerusalemitiska församlingen om Golgatas läge. Med undantag eventuellt för ett kort avbrott mellan 70—130 hade ju alltid i Jerusalem funnits en kristen församling som traditionens bärare. Det synes under sådana omständigheter i hög grad osannolikt, att den äkta traditionen skulle ha gått förlorad. Konstantins kyrka måste därför anses byggd på det verkliga Golgata.

Om några särskilda hedersbetygelser kommit Jesu grav till del under Kyrkans äldsta dagar, veta vi icke. På Konstantins tid var dock bruket redan sedan länge allmänt att ära martyrernas gravar. Huru mycket mer borde icke då Frälsarens grav vara föremål för de trognas vördnad och offervilliga kärlek. Vi kunna väl förstå Konstantin då han icke sparade några kostnader. Och vi förstå, varför denna kyrka fick namnet *Martyrium* (vilket namn stundom betecknade hela byggnaden, stundom endast en del därav, varom mera längre fram).

Platsen för gravkyrkan, som än idag utgör ett på alla sidor genom gator från omgivningen skilt kvarter, utgjordes på Konstantins tid av en från väster till öster sluttande klippa (höjdskillnaden c:a 12 m. på ungefär 150 meters längd). I norr—söder var däremot höjdskillnaden blott c:a 2—3 meter på ungefär 100 meters längd (klippan sluttade från norr till söder). För att få en jämn grundyta lät Konstantin emellertid bryta bort klippan på hela byggnadstomten med undantag för två ställen, nämligen dels gravplatsen, dels platsen för korsfästelsen. På så sätt kom klippan att på dessa båda platser skjuta upp som ett par fristående stenmonument.

När man nalkades kyrkan genom de öster om henne i riktningen norr—söder löpande pelarraderna, hade man framför sig på kyrkans östra gavel trenne portar, vilka alla tre ledde in i en förgård utan tak, omgiven av ett täckt galleri, vars yttermurar voro fullmurade, under det att innerväggarne utgjordes av pelare. Mitt i förgården fanns enligt gammalkyrklig sed en vattenbassin. Fortsatte man sin vandring västerut kunde man genom trenne portar komma in i den s. k. basilikan eller *Martyrium* (av Silvia ofta kallad »Major», d. v. s. den större kyrkan, i motsats till *Anastasis* och det lilla kapellet *Post Crucem*, varom strax mera). *Martyrium* var en femskeppig byggnad med absid i väster. Längden torde ha varit omkring 45 meter och bredden c:a 25. Absiden var försedd med 12 rikt utsmyckade pelare, som skulle häntyda på de tolv apostlarne. Längs kyrkans norra och södra yttersidor löpte gallerier, så att man skulle kunna besöka gravkyrkans innersta delar utan att behöva gå genom *Martyrium*.

Väster om *Martyrium* låg en inre förgård, också den liksom den yttre under bar himmel och avgränsad av ett galleri, som dock endast sträckte sig på tre sidor, nämligen väster samt norr och söder. Åt öster var *Martyriums* västra gavel fri. I denna förgårds sydvästra hörn kom den förut omtalade korsfästelseplatsen (*moniticulus Golgata*) att ligga. Här var ett stort, med ädelstenar smyckat kors rest, vilket skyddades mot regn av en baldakin. Den öppna förgården, som utbredde sig framför korset, kallas därför av *Etheria* helt enkelt »ante crucem», d. v. s. (platsen) framför korset. Med »post crucem» (bakom korset) åter betecknar hon ett litet på östra sidan om *Golgata*kullen byggt kapell, som således låg mellan korset och *Martyriums* västra gavelvägg. Här

firades den Hel. Nattvarden på skärstorsdagen och här försiggick korsets tillbedjan på långfredagen (varom mera nedan).

Västerut anslöt sig till denna inre förgård Anastasis-rotundan eller Uppståndelsekyrkan, som reste sig med den heliga graven som medelpunkt. Klippan omkring graven var som nämnt bortbruten, så att graven kom att stå som ett litet, på alla sidor fristående kapell. Gravkammaren var så stor att nio människor kunde få plats i den och så hög att man stående i den kunde med handen nå taket. Själva Jesu grav befann sig på norra sidan av gravkammaren, inhuggen i klippan ett stycke ovanför golvet. Omkring graven hade Konstantin låtit bygga en rund hall, som utåt begränsades av en fullmurad vägg. Den båge som denna yttre vägg bildade hade en diameter av ungefär 33 meter. Inåt begränsades denna hall av en pelarrad. Diametern i den ring som dessa pelare bildade var c:a 20 meter. Hallen var täckt under det att graven låg under bar himmel. Själva graven synes ha varit omgiven av något slags skyddande galler, på grund varav Silvia ofta begagnar uttrycket »innanför gallret» (infra cancellos) liktydigt med inne i gravkammaren.

Uppförandet av denna första gravkyrka började 326 och tio år senare invigdes templet under synoden i Tyrus (336). Några ord om de öden som efter Konstantins tid övergått den Heliga Gravens kyrka torde här kunna påräkna ett visst intresse. Redan 614 härjades den konstantinska byggnaden av perserna under Chosroes II, som antände det ståtliga templet. 616—626 uppbyggdes emellertid Gravkyrkan på nytt om än efter en vida blygsammare plan. Efter upprepade härjningar och upprepade förnyelsearbeten ersattes den föga tillfredsställande byggnaden från 600-talet av en av korsfararne utförd nybyggnad (c:a 1140—1149). Av denna finnas ännu åtskilliga partier bevarade i den nutida gravkyrkan. 1808 nedbrann en del av byggnaden som dock återuppfördes av grekerna och armenerna 1809—1810. Den nya kupolen fulländades först 1868 på Napoleon III:s bedrivande.

De övriga av Konstantin eller hans efterföljare uppförda kyrkorna liksom en del andra heliga ställen, som för gudstjänstlivet voro av betydelse, kräva för förståelsen av Etherias berättelse ingen närmare beskrivning. Det räcker med ett kort omnämnande av de viktigaste gudstjänstplatserna.

Ännu en helig plats inom själva staden Jerusalem måste nämnas. I stadens sydvästra hörn låg en liten kyrka vid namn Sion eller Cenaculum. Detta sista namn har den fått därför att här det hus legat, där Frälsaren i en sal i övre våningen (Mark. 14:15) firat den sista påskalammsmåltiden med sina lärjungar och instiftat den heliga Nattvarden. Där hade även lärjungarne enligt traditionen samlats efter Jesu himmelsfärd (Ap.-G. 1:13); där utgjöts ock den Helige Ande över apostlarna. Silvia kallar alltid kyrkan Sion, väl därför att på hennes tid den bergshöjd på vilken detta tempel var beläget oriktigt identifierats med det

gamla Sion, med vilket namn i äldsta tid i stället stadens syd-östra kulle betecknades. Nära bredvid denna kyrka låg Kaiphas hus, där den pelare fanns vid vilken Jesus gisslades. På Silvias tid var dock denna pelare flyttad till Sion-kyrkan.

Bland de heliga platserna utanför själva staden nämna vi först Eleonakyrkan, d. v. s. Oljebergskyrkan (Oljeberget, mons Elaeon), byggd på Oljebergets västra sluttning så att den omslöt en grotta, i vilken Frälsaren skulle hava undervisat sina lärjungar om sitt lidande. Denna grotta skulle även enligt traditionen ha varit den sista samlingsplatsen före himmelfärden. År 1910 företogs omfattande utgrävningar på den plats där denna kyrka stått och 1920 lades grundstenen till en ny kyrka på samma ställe.

Ett stycke från Eleona låg högre upp på berget på platsen för själva himmelfärden, vilken plats av vår pilgrim benämnes Imbomon, kanske hellenisering av det hebreiska bamah, höjd, Imbomon i så fall väl = en bomo, in monticulo). Möjligen reste sig här redan på Silvias tid Himmelfärdskyrkan, som enligt en (dock mindre tillförlitlig) tradition skulle ha uppförts redan omkring mitten av 300-talet. Hon talar dock icke uttryckligen om någon kyrka här och snarast får man av hennes ord det intrycket, att någon kyrka ännu icke fanns här utan att här sålunda endast var en helig plats.

Bland Oljebergets övriga heliga platser måste vi ock erinra om det långt ned på västra sluttningen liggande Getsemane. På den plats som av Silvia benämnes med detta namn, d. v. s. den plats där enligt traditionen Judas förräderi skedde, fanns på Silvias tid ännu icke någon kyrka (en sådan byggdes först mot slutet av 500-talet). Däremot fanns något längre upp på berget, där enligt traditionen Jesus hade utkämpat sin bönekamp, redan då en kyrka som Etheria betecknar såsom ecclesia elegans.

Bland de heliga platserna i närheten av Jerusalem omtalar Silvia vidare Lazarium, en helgedom uppförd på den plats, som traditionen utpekade som Lasarus' från Betanien grav. Enligt Joh. 11:18 låg Betania nära Jerusalem, vid pass 15 stadier (d. v. s. $2\frac{3}{4}$ km.) därifrån. Dessutom meddelar Silvia, att även på den plats där Maria, Lasari syster, mötte Herren (Joh. 11:32) fanns en liten kyrka uppförd (ungefär 500 steg från Lazarium).

9 km. söder om Jerusalem låg Betlehem, där traditionen med stor bestämdhet kunde utpeka den plats där världens Frälsare föddes. Här hade Konstantin (eller Helena) låtit uppföra en präktig kyrka, omtalad redan i en pilgrimsberättelse från år 334. Rådadt intill denna dag (ehuru upprepade gånger restaurerad) torde denna helgedom kunna göra anspråk på att vara den äldsta till vår tid bevarade kristna kyrka i världen. Byggnaden utgöres av en fem-skeppig basilika, under vars upphöjda kor det 3 m. höga Födelsekapellet är beläget, omslutande Födelsegrottan.

De nu uppräknade voro de viktigaste av de helgedomar och heliga platser, där Jerusalems kristna på Silvias tid firade sina

gemensamma gudstjänster. En sådan rikedom på heliga minnen måste nästan med nödvändighet tvinga fram en rikedom också med hänsyn till gudstjänsternas antal och gudstjänstlivets former. I Silvia har också Jerusalems gudstjänstliv funnit en skildrare, som genom sin berättelse givit oss en oskattbar inblick i denna rikedom. Som förut påpekats ägde hon en skarp iakttagelseförmåga och ett levande intresse för vad hon såg och hörde. Uppmärksamt hade hon deltagit i dessa gudstjänster under en lång tid. Hennes skildringar äga därför ögonvittnets omedelbarhet och livlighet.

II. De dagliga gudstjänsterna.

Det av Silvia skildrade gudstjänstlivet i Jerusalem låter naturligt indela sig i tvenne avdelningar: den dagliga gudstjänsten och högtidsgudstjänsterna. Vi vända först vår uppmärksamhet åt de gudstjänster som dagligen förrättades i den Heliga Gravens kyrka.

Bedjen utan återvändo. Så hade Frälsaren uppmanat sina lärjungar. Det är också denna tanke, som ligger bakom den kristna kyrkans dagliga bönestunder, sådana dessa utgestaltades i tidegården eller officiet, d. v. s. den dagliga bönegudstjänsten. Redan på Silvias tid finna vi att denna tidegård var mycket rikt utvecklad i Jerusalem. Dagligen höllos ett flertal gudstjänster.

I bokstavlig anslutning till Frälsarens ord: *Vaken och bedjen* samlades man sålunda redan under natten till gemensam bön, de s. k. *vigilierna*. Ursprungligen hade detta vigilielifirande sin upprinnelse i de bruk, med vilka man helgade påsken. Man väntade i den äldsta kristna tiden Herrens tillkommelse till domen under en påsknatt och vakade därför hela natten till påskdagen under bön och psalmsång för att vara redo att mottaga Herren. Småningom utsträcktes detta vigilielifirande till varje lördagsnatt och till nätterna före helgondagarne och slutligen till alla nätter. I stället inskränktes den tid under vilken vigilian eller vakan firades till någon del av natten, vanligen den senare delen. Det är ju klart att sedan vigilielifirandet vunnit denna utsträckning, var det omöjligt för det stora flertalet av de troende att delta. De hade sitt arbete under dagen och behövde natten till vila och sömn. Vigilielifirandet blev därför huvudsakligen en prästernas och asketernas sak, även om de mera nitiska bland lekfolket också i mån av tid och krafter deltog, vilket uttryckligen bestyrkes av Silvia. I synnerhet, säger hon, var detta fallet med söndagarnes vigilia, då de troende i stort antal församlades.

I Jerusalem, berättar Silvia, samlades man dagligen till vigilia vid hanegället, d. v. s. ungefär ett par timmar före soluppgången. Man tänkte härvid på Frälsarens ord i Mark. 13:35: »Vaken, ty I veten icke när husets herre kommer, om han kommer på aftonen eller vid midnattstiden eller vid hanegället eller på morgonen».

Samlingen skedde i Anastasis, där gudstjänsten pågick ända till soluppgången. Den bestod däri att man sjöng hymner och psalmer (d. v. s. Davids psalmer) med responsorier och antifoner, varvid efter varje hymn följde en bön. Denna nattliga gudstjänst motsvarar den som sedermera i Västerlandet kallades *matutin*.

Vid soluppgången, säger Silvia, uppstämdes morgonhymnerna, d. v. s. den tidegårdsgudstjänst som sedermera fått namnet *Laudes*. Till denna kom biskopen själv tillstädes och förrättade bön samt välsignade folket. Vid gudstjänstens slut plögade alla gå fram och kyssa biskopens hand.

Också vid sjätte timmen (kl. 12) och nionde timmen (kl. 3 e. m.) samlades man på samma sätt i Anastasis och tillbragte en stund där under sången och böner. Dessa Gudstjänster motsvara de sedermera s. k. *sext* och *non*.

Dagens högtidligaste gudstjänst var emellertid den som motsvarade den i Västerlandet sedermera s. k. *vespern*. I Jerusalem kallades den då för tiden *licinicon*, i Silvias hemland åter gick den, säger hon, under namnet *lucernare*. Den plögade taga sin begynnelse vid tionde timman, d. v. s. kl. 4 e. m. Även då skedde samlingen i Anastasis, som nu strålade i artificiell belysning. En längre stund sjunges aftonpsalmer med antifoner. Småningom in-finner sig biskopen, som tager plats längst uppe bland prästerna. Sedan på vanligt sätt hymner och antifoner blivit sjungna, följa förböner för de särskilda församlingsmedlemmarne, både levande och döda. Och för varje namn som av diakonen uppläses, svara alltid de många gossar, som stå därintill: Kyrie eleyson, d. v. s. Herre, förbarma dig. När diakonen har slutat, uttalar biskopen från platsen framför gravgrottan en bön och beder för alla och sedan bedja alla, både troende och katechumener, tillsammans. Sedan därefter diakonen uppmanat katekumenerna att böja sina huvuden, välsignar biskopen dem. Därefter uppmanas även de troende att böja sina huvuden, varpå även de få mottaga den biskopliga välsignelsen. Härmed är gudstjänsten i Anastasis slut och från Anastasis tågar nu biskopen, åtföljd av folket till korset, där biskopen på nytt välsignar både katekumener och troende.

Sådan är, tillägger Silvia, den gudstjänst som dagligen under de sex vardagarne förrättas vid Korset och i Anastasis.

På söndagen tillgår gudstjänstfirandet sålunda. Av fruktan att komma försent samlas redan före hanegället i förhallen, »som ligger intill Anastasis men likväl utanför denna», så mycket folk som överhuvud kan få plats. För att de väntande icke skola vara sysslolösa äro emellertid präster och diakoner tillreds och utföra hymner, antifoner och böner. Det är nämligen sed att de heliga platserna icke öppnas före hanegället.

Men vid första hanegället går biskopen strax ned och inträder i grottan i Anastasis; alla dörrarne öppnas och hela mängden av folket strömmar in i Anastasis, där nu en mängd lampor brinna. Sedan folket kommit in utföras trenne psalmer, var och en åtföljd

av en bön. Därefter bäres rökelse in i Anastasis-grottan, så att hela Anastasisrotundan uppfylles av vällukt. Sedan läser biskopen själv från ingången till grottan evangeliet om Herrens uppståndelse. Och då läsningen härav begynner, uppstår en sådan klagan och jämmer bland alla de närvarande och så mycken gråt, att även den hårdaste kan röras till tårar över att Herren för oss lidit så mycket.

När evangeliet blivit läst, ledsagas biskopen av folket under hymner till Korset, där en psalm sjunges och bön förrättas, varpå biskopen välsignar de troende och avslutar gudstjänsten.

Sedan biskopen avlägsnat sig, återvända prästerna och diakonerna till Anastasis, där man med psalmer, antifoner och böner fortsätter gudstjänsten till ljusan dag. Även somliga av lekfolket pläga deltaga i denna gudstjänst, men, tillfogar Silvia, den som inte vill göra det går hem och lägger sig att vila.

Efter vigilians slut firade man på söndagen mässan. Den förra delen av denna, den s. k. missa catechumenorum, som bestod av textläsning, bön, sång och predikan och i vilken alla fingo deltaga, firades i den större kyrkan, Martyrium. Den senare delen åter, missa fidelium, som bestod i den Heliga Nattvardens firande och till vilken endast de döpte ägde tillträde, förrättades i Anastasis¹). Silvia giver ingen närmare beskrivning på mässan. Den hörde till de hemligheter som icke fingo behandlas öppet. Hon nöjer sig med att anmärka att därvid tillgår det i Jerusalem på samma sätt som det överallt annars plägar tillgå. Blott det påpekar hon såsom något för henne okänt att av de närvarande prästerna få så många som vilja predika för folket, och sedan alla präster som önskat fått predika, predikar till sist biskopen själv. På grund av det myckna predikandet drager emellertid denna del av gudstjänsten ut så länge på tiden att klockan blir tio, ja stundom elva innan missa catechumenorum hinner att avslutas. Den därpå följande missa fidelium synes hava tagit ungefär en timme i anspråk, ty den plögade sluta vid femte eller sjätte timman (kl. 11 eller 12).

Sext och non firades icke på söndagen. Vid vespurn återigen tillgick allt på samma sätt som på vardagarne.

Emellertid få vi icke tro att det fromma nitet nöjde sig med detta dagliga gudstjänstfirande. Den tidens fromma betraktade sitt gudstjänstfirande som ett *opus Dei*, ett verk för Gud, och ville visa sig som trogna och nitiska tjänare i detta Guds arbete. Därför utvidgades vid de kyrkliga högtiderna gudstjänstfirandet avsevärt. Och de kyrkliga högtiderna voro många, ty kyrkoåret var redan då i stort sett utbildat och i huvudsak det samma som ännu. Härom i en följande uppsats.

¹) Somliga (så Bäumer, Baumstark) mena att även missa fidelium försiggick i Martyrium. Silvias ord synas mig dock göra ovanstående tolkning sannolikare.